

Xəzər Əkbər ASLANOV

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, doktorant

E-poçt: xezar.aslan@gmail.com

QEYRİ-FORMAL İQTİSADİYYATIN QLOBAL SƏVİYYƏDƏ İŞÇİ QÜVVƏSİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Qeyri-formal iqtisadiyyat bütün cəmiyyətlərin üzləşdiyi iqtisadi inkişafın ən böyük problemlərindən biridir. Qeyri-formal iqtisadiyyatda olan fərdlər və bizneslər hüquqi qeyri-müəyyənlik və etibarsızlıq şəraitində bizneslə məşğul olmaq üçün mübarizə aparır, həmçinin onlar çoxsaylı iqtisadi məhdudiyyətlərlə üzləşirlər. Qeyri-formal iqtisadiyyat, sənədləşməməmiş və dövlət tərəfindən düzgün olaraq nəzarət edilməyən iqtisadi fəaliyyətləri əhatə edir. Bu tip iqtisadiyyat çoxlu sayda insanın əsas və ya əlavə gəlir mənbəyini təşkil edir.

Açar sözlər: Iqtisadiyyat, məşğulluq, maliyyə, büdcə, nəzəriyyə

JEL: J 40

DOI: 10.54414/YZLE5157

Giriş

Dünyada işçilərin 60%-dən çoxu qeyri-formal iqtisadiyyatdadır. Onlar formal iqtisadiyyatda işləyənlərə nisbətən həm daha az qazanırlar və həm də daha az məhsuldardırlar. Qeyri-formallığın-həm səbəbləri, həm də nəticələrinin aradan qaldırılması davamlı və əhatəli iqtisadi artım və inkişafı təşviq etmək üçün istənilən strategiyanın tərkib hissəsidir. [2] Həmçinin müəssisə və təşkilatlar əməliyyatlar, mülkiyyət hüquqları, müqavilələr, biznes şəxsiyyəti, kapitalın artırılması və ticarət üçün maneələrlə mübarizə aparırlar. Əslində, onlar mülklərinin və biznes sahiblərinin formal tanınması üçün mübarizə aparırlar. Qeyri-formallıq sosial müdafiənin, işdə hüquqların və layiqli iş şəraitinin olmaması, habelə onların gəlirləri və yaşayış vasitələri ilə bağlı əhəmiyyətli qeyri-müəyyənlik deməkdir. COVID-19 böhranı zamanı yalnız qeyri-formallıqla əlaqəli əvvəlcədən mövcud olan struktur zəifliklərini gücləndirdi və onların aradan qaldırılması ehtiyacını bir daha vurğuladı. [3]

Qeyri-formal iqtisadiyyatdan formal iqtisadiyyata keçid etmək çətin olsa da, beynəlxalq standartlar buna istiqamətlənmişdir. Qeyri-formal iqtisadiyyatdan formal iqtisadiyyata keçidlə bağlı BƏT-in Tövsiyəsi (R. 204) “formal iqtisadiyyata keçidi asanlaşdırmaq üçün inteqrasiya olunmuş siyasət çərçivəsi”nə səsləyir və bu, geniş spektrli müvafiq siyasətləri

ardıcıl şəkildə birləşdirir. Bundan əlavə, R. 204 kontekst və vaxta uyğun tədbirlərin işlənilməsi hazırlanmasının vacibliyini bildirir. Milli faktorlar-hökumətlər, işçilər və bizneslər – öz milli kontekstlərində bu keçidi istiqamətləndirmək üçün ən yaxşı yerdəirlər. Bu sənəd işəgötürənlər, hökumətlər və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən kritik fəaliyyət üçün konkret sahələri müəyyən edir. O, ilk növbədə işəgötürən və biznesə üzvlük təşkilatlar, xüsusən də qeyri-formallıq yüksək səviyyədə olduğu ölkələrdə nəzərdə tutulub. [2]

“Qeyri-formal iqtisadiyyat” hökumətin formal tənzimləmə çərçivələrindən kənarında baş verən ümumi iqtisadiyyatın bir hissəsidir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) qeyri-formal iqtisadiyyatı “qanunda və ya praktikada formal razılışmalarla əhatə olunmayan və ya kifayət qədər əhatə olunmayan işçilər və iqtisadi bölmələr tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətlər” kimi müəyyən etmişdir. [2] Beynəlxalq Valyuta Fondu qeyri-formal iqtisadiyyatı tənzimlənməmiş iqtisadiyyat kimi təsvir etmişdir. kənd təsərrüfatı, pərakəndə ticarət və iş iqtisadiyyatı sahələrində fəaliyyət göstərir və onu yoxsullar üçün təhlükəsizlik şəbəkəsi kimi xarakterizə edir və aşağı gəlirlərə, aşağı məhsuldarlığa və dövlət imtiyazlarına məhdud çıxışa malikdir. Bəzən sadəcə olaraq “qeyri-formal” adlandırılan “qeyri-formal iqtisadiyyat” həm də sadəcə olaraq “pul, tənzimləmə və ya

institusional səbəblərə görə dövlət orqanlarından gizlədilən mal və xidmətlərin bazara əsaslanan və qanuni istehsalı kimi müəyyən edilmişdir. [1]

Bu son tərifdə qeyd edildiyi kimi, qeyri-formal iqtisadiyyat zərərli maddələrin istehsalı kimi fəaliyyətlər istisna olmaqla, ümumiyyətlə qeyri-qanuni iqtisadiyyatdan fərqlənir. İşçilər üçün qeyri-formallıq həm özünüməşğulluğu, həm də formal və ya qeyri-formal müəssisələrdə qeyri-rəsmi məşğulluğu əhatə edir. Müəssisələr üçün qeyri-formallığa vergi, qeydiyyat və digər qanuni və tənzimləyici sahələrdən kənar fəaliyyətlər daxildir. İşçilər və müəssisələr müxtəlif səbəblərdən qeyri-formal iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərə bilirlər. Giriş üçün yüksək maneələr və ya insan kapitalının əskikliyi səbəbindən formal iqtisadiyyatda iş və ya biznes imkanları tapa bilmədiklərində bəziləri üçün qeyri-formallıq geri çəkilmə planıdır. [6]

Bu işçilər üçün qeyri-formallıq iş strategiyası deyil, yaşamaq strategiyasıdır. Digərləri isə könüllü olaraq formal sektordan çıxmağı seçirlər, çünki qeyri-formallıq daha çox çeviklik və ya müstəqillik təklif edə bilər. Bəzən işçilər və müəssisələr formal iqtisadiyyatın qaydalarına və qanunlarına uyğunluğun xərclərinin mənfəətlərdən çox olduğunu görürlər. Bu müəssisələr qeyri-formal qalmağa üstünlük verirlər, çünki bu onlara rəqabət üstünlüyü verir. Digər müəssisələr isə sadəcə olaraq formallaşdırma prosesləri ilə tanış deyillər. [4]

Formallıqla bağlı siyasət müzakirələri çox vaxt “formal” və “qeyri-formal” ikili üzərində cəmlənsə də, əslində bir çox işçi və müəssisə ikisi arasında boz ərazidə mövcuddur. Bu məqam tez-tez vurğulanır, məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hesabatında qeyd olunur ki, “iqtisadi münasibətlər – istehsal, bölgü və məşğulluq – müəyyən nöqtədə sırf “formal” münasibətlər (yəni tənzimlənən və qorunan) arasında davamlılıq olur, bir qütbə, sırf “qeyri-formal” münasibətlər (yəni, tənzimlənməmiş və qorunmayan) digər qütbə, aralarında bir çox kateqoriyalar var.”

Formal və qeyri-formal arasında, bozun bu çoxlu çaraları geniş şəkildə sənədləşdirilmişdir. Məsələn, Peruda vergi ödəməmək və ya iş və sağlamlıq qaydalarına əməl etməmək kimi qeyri-rəsmiliyin bəzi aspektlərini nümayiş

etdirən küçə satıcıları başqa üsullarla tənzimlənir və tez-tez bu boz ərazilərlə bağlı hökumət rəsmiləri ilə əlaqə saxlayırlar. [2] Eyni zamanda, texniki cəhətdən “qeydiyyatdan keçmiş” və bir çox rəsmiyyət xüsusiyyətlərini nümayiş etdirə bilən daha böyük şirkətlər, məsələn, vergi və ya sosial təminat öhdəliklərini tam yerinə yetirməməklə hələ də qeyri-rəsmi təcrübələrlə məşğul ola bilirlər. [5]

Öz təbiətinə görə qeyri-formal iqtisadiyyat bir sıra mənfi keyfiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bu, aşağı məhsuldarlıq və yoxsulluqla əlaqələndirilir. Qeyri-formal iqtisadiyyatda olan fərdlər və bizneslər kapitala, kreditə, texnologiyaya, bazarlara və institutlara çıxışda daha böyük çətinliklərlə üzləşirlər. İşçilər üçün bu, daha böyük maliyyə riski və ya onların əməyinin daha az gəliri deməkdir. Bu, aşağı iş şəraiti, işin təminatlılığı, dövlət müavinətlərinə və sosial təminatlara çıxışın olmaması ilə bağlıdır. Hökumətlər üçün bu, aşağı gəlirlər deməkdir və onların institutlar qurmaq və ictimaiyyətə xidmət etmək imkanlarına təsir göstərir. [1]

Qeyri-rəsmiliyin ən mühüm nəticələrindən biri onun yoxsulluğun daha yüksək səviyyələri və iqtisadi bərabərsizliklə sıx bağlı olmasıdır. Qeyri-rəsmiliyin daha yüksək olduğu ölkələrdəki işçilərin yoxsulluq içində yaşaması qeyri-rəsmiliyin aşağı olduğu ölkələrdəki işçilərə nisbətən beş dəfə çox idi. Eynilə, qeyri-rəsmiliyin yüksək olduğu ölkələrdə bərabərsizlik səviyyəsi daha yüksək idi. [7]

Qeyri-formal sektorda işləyən işçilər maliyyə, sağlamlıq və təhlükəsizlik riskləri də daxil olmaqla daha böyük risklərlə üzləşirlər. Qeyri-formal sektorda çalışan bir çox işçi öz hesabına işləyir, ona görə də zəmanətli maaş almır. Bu işçilər gəlirlərlə bağlı dəyişikliklərdə xüsusilə həssasdırlar. Qeyri-formal sektorda çalışan işçilər də müntəzəm olaraq peşə təhlükələri və peşə xəstəliklərinə məruz qalırlar, lakin onların sağlamlığına və təhlükəsizliyinə cavabdeh olan formal işəgötürən və ya dövlət tərəfindən idarə olunan sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinə çıxışı yoxdur.

Bu mənfi keyfiyyətlərə baxmayaraq, qeyri-formal iqtisadiyyat bir çox ölkələrdə mühüm iqtisadi rol oynayır. O, təkcə formal iqtisadiyyatdan kənar qalanların sağ qalmasına imkan verən həyatı “ağciyər” rolunu oynamır, həm də

bir çox potensial sahibkarlar üçün başlanğıc nöqtəsidir. Qeyri-formal iqtisadiyyatda çalışan işçilər müntəzəm olaraq real işgüzarlıq, yaradıcılıq, dinamizm və yenilik nümayiş etdirirlər. Bu sahibkarlıq potensialı düzgün xidmətlər və təşviqlər, eləcə də rəsmiləşdirmə qarşısındakı maneələri aradan qaldırmaq üçün effektiv strategiyalarla dəstəklənsə inkişaf edə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Chen, M. (2012). "The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies".
2. International Labour Organization (ILO). (2018). "Women and men in the informal economy: A statistical picture".
3. Portes, A., & Haller, W. (2010). "The Informal Economy". The Handbook of Economic Sociology, Second Edition.

4. Williams, C.C., & Round, J. (2007). "Beyond Negative Depictions of Informal Employment: Some Lessons from Moscow". *Urban Studies*, 44(12), 2321-2338.

5. Гурьев, С., и Макаров, В. (2002). "Экономика труда и социально-трудовые отношения". Издательство ГУ ВШЭ.

6. Куренной, А., и Судьин, К. (2009). "Неформальная экономика: мотивы участников, последствия для общества и вмешательство государства". Издательство ГУ ВШЭ.

7. Миляков, Н. (2015). "Неформальная экономика и общество в постсоветской России". Москва, Издательство ГУ ВШЭ.

Хазар Акбар АСЛАНОВ

Национальная академия наук Азербайджана, докторант

E-mail: xezer.aslan@gmail.com

ВЛИЯНИЕ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ГЛОБАЛЬНЫЙ РАБОЧИЙ КЛАСС

Резюме

Неформальная экономика является одной из самых больших проблем экономического развития, с которыми сталкиваются все общества. Личности и бизнесы, работающие в неформальной экономике, борются за ведение бизнеса в условиях правовой неопределенности и ненадежности, и они также сталкиваются с множеством экономических ограничений. Неформальная экономика охватывает экономическую деятельность, которая не документирована и не должным образом регулируется государством. Этот тип экономики представляет собой основной или дополнительный источник дохода для многих людей.

Ключевые слова: экономика, занятость, финансы, бюджет, теория

Khazar Akbar ASLANOV

Azerbaijan National Academy of Sciences, doctoral student

E-mail: xezer.aslan@gmail.com

THE IMPACT OF THE INFORMAL ECONOMY ON THE GLOBAL WORKFORCE

Summary

The informal economy is one of the biggest problems of economic development that all societies face. Individuals and businesses operating in the informal economy struggle to conduct business under conditions of legal uncertainty and unreliability, and they also face numerous economic constraints. The informal economy encompasses economic activities that are undocumented and not properly regulated by the state. This type of economy constitutes the main or additional source of income for many people.

Keywords: Economy, employment, finance, budget, theory

Daxil olub: 07.03.2023